

NESH
Kongens gate 14
0153 Oslo

Vår ref.: 2020/183

Deres ref.: LOJ

Dato: 01.12.2020

Innspill til NESH fra Skjelettutvalget til «Høring *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*»

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget) viser til NESHs høringsutkast til *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, datert 21.09.2020 med frist for høringsinnspill 01.12.2020. Skjelettutvalget fremmer med dette innspill til høringsutkastet.

Struktur, innledning, tittel

Utvalget ønsker først og fremst å berømme NESH for et svært omfattende og grundig arbeid med revisjonen av retningslinjene. Utvalget mener at høringsutkastet overordnet sett er velorganisert, lett å bruke og godt skrevet. Innledningsteksten er omfangsrik. Den gir en god kontekst for de forskningsetiske retningslinjene, og fungerer som en nyttig støtte og innføring i forskningsetikk for leseren. For å gjøre teksten lettere tilgjengelig for leseren, mener utvalget at formålet med og bakgrunnen for retningslinjene burde vært tydeligere klargjort helt i starten av innledningen.

NESHs grep med å skille etikk og juss i retningslinjene oppfattes som hensiktsmessig. Utvalget mener også at NESH har lyktes i å etablere «et etisk språk». Med skillet mellom etikk og juss og fokus på «det etiske språket» trer forskningsetikken tydeligere frem i høringsutkastet enn i tidligere versjoner av retningslinjene. Etikken er også skarpere formulert og lettere å gripe fatt i.

Med revisjonen har NESH satt søkelyset på aktører; hvem som har ansvar for forskningsetikken og hvem man har ansvar overfor. Utvalget oppfatter fokuset på aktører som et godt grep som er i takt med endringene ellers på forskningsfeltet. I dag utføres forskning ikke bare av veletablerte aktører på forskningsfeltet, men også av aktører som tidligere ikke utførte forskning. NESHs aktørfokus fører til en synliggjøring av de mange aktørene som sitter med ansvar for forskningsetikken på ulike måter. Med bakgrunn i aktørfokuset er NESHs forsøk på å beskrive hva forskning er hensiktsmessig. Denne delen er imidlertid mindre solid og utvalget mener at NESH ikke kommer helt i mål med avklaring av begrepet forskning.

Under «Avgrensning og virkeområde» i innledningen står det: «Retningslinjene kan også anvendes i kunstnerisk utviklingsarbeid og museal praksis». Dette er ikke nærmere definert eller diskutert, og det er uklart hva NESH mener med utsagnet. Utvalget mener at NESH enten bør fjerne utsagnet eller bygge det ut, definere hva «kunstnerisk utviklingsarbeid og museal praksis» innebærer og på hvilken måte retningslinjene kan komme til nytte for disse områdene. Utvalget mener at dersom NESH bygger utsagnet ut, vil de være i forkant av en utvikling hvor forskningsetikken også omfatter andre fagområder innenfor humaniora og kunstnerisk utviklingsarbeid. Utvalget antar at NESH med «museal praksis» ikke sikter til universitetsmuseene, men til museene som får bevilgning fra Kulturdepartementet (KUD) og som tradisjonelt har hatt andre hovedoppgaver enn forskning. I forbindelse med KUD sitt arbeid med museumsmeldingen, er det nedsatt et utvalg som skal se på hvordan museene kan videreutvikle og styrke sin forskning. Museene under KUD har de siste årene i økende grad blitt målt på forskning, og utfører i økende grad forskningsprosjekter og inngår i samarbeid om forskningsprosjekter. Samtidig er ikke museene under KUD tilknyttet en infrastruktur for forskning og forskningsetikk slik universitetsmuseene er, og det er uklart om de er forpliktet av Forskningsetikkloven (om de er definert som forskningsinstitusjoner). Dette skaper mange utfordringer for disse miljøene. Det å vise at forskningsetikk og NESHs forskningsetiske retningslinjer kan være en støtte også for museer utover universitetsmuseene, vil være svært relevant.

DEL B om hensyn til (nålevende) forskningsdeltakere er dominerende i NESHs retningslinjer. Retningslinjene kan slik oppfattes som mest henvendt mot forskning som befatter seg med (nålevende) forskningsdeltakere, og mindre mot fag som benytter andre type data, f.eks. litteraturvitenskap, historie og arkeologi. Slik er det også en fare for at noen forskere og fagmiljøer oppfatter at retningslinjene og, i verste fall, forskningsetikk er mindre relevant for dem. For å bidra til å se forskningsetikk som integrert i alle typer forskning, vil utvalget anbefale at NESH tydeliggjør relevansen av retningslinjene også for de som forsker på data som ikke utgjøres av nålevende personer, som arkiv, dokumenter, kunsthøgskole, litterære tekster, språkstudier og arkeologi m.fl.

Tittel

Utvalget er usikre på intensjonen med forenklingen, men synes det er bra at tittelen er forenklet. Utvalget oppfatter utelatelse av teologi å være i tråd med den bredere samfunnsutviklingen (bort fra fokus på teologi – mot livssyn) og utelatelse av juss å være i tråd med NESHs eget ønske om å skape et tydeligere skille mellom etikk og juss.

Del A

3. Medforfatterskap og 4. Vitenskapelig publisering

Utvalget mener at det er en mer hensiktsmessig og logisk oppbygging dersom 4. *Vitenskapelig publisering* kommer før 3. *Medforfatterskap*.

7. Fabrikking og falsifisering

Avsnittene under dette punktet fremstår mer som kulepunkter enn som en sammenhengende tekst. Hvert avsnitt avsluttes med kraftigere og kraftigere uttrykk for hvert avsnitt. Teksten

mangler gode overganger mellom avsnittene, og mangler slik en argumenterende oppbygning. Avsnittene fremstår mer som definisjoner enn å bygge opp mot et poeng. Særlig siste avsnittet virker ikke å være helt skrevet ut, og spesielt siste setning som virker å være et uttrykk for en mening istedenfor å bygge ut et argument.

9. Deling av forskningsdata

I andre avsnitt står det: «Etter en kortere periode bør materialet normalt gjøres åpent tilgjengelig». Det er uklart hva som menes med «en kortere periode», om det siktes til en kortere periode etter publisering, eller etter innsamling av data. Utvalget foreslår at NESH heller skriver: «Data bør normalt gjøres åpent tilgjengelig så raskt som mulig etter innsamling».

12. Internasjonalt samarbeid

I siste setning i første avsnitt står det: «Det er også utviklet en rekke ressurser som kan være veiledende i internasjonalt samarbeid» uten at det refereres til disse kildene. Dersom en forsker inngår i internasjonale samarbeid og har behov for forskningsetisk veiledning, ville det vært svært nyttig å bli henvist til slike ressurser og veiledere av NESH.

DEL B

23. Lagring av forskningsmateriale

Det bør fremkomme at lagring av forskningsdata ikke alltid er det samme som lagring av persondata. For eksempel lagrer universitetsmuseene også forskningsmateriale/data, men dette er ikke begrenset til lagring av persondata.

24. Tilbakeføring av resultater

Dette punktet omhandler kun tilbakeføring av resultater til deltakerne. I forskning på data/materiale som eies av en institusjon, handler tilbakeføring av data/resultater primært om å tilbakeføre resultater til eierinstitusjonen. Utvalget mener det er hensiktsmessig om dette punktet også inkluderer tilbakeføring av resultater til ev. eierinstitusjon.

28. Menneskers ettermæle

Utvalget mener at NESH kan gå lenger i dette punktet ved å anbefale at forskeren mer aktivt forholder seg til ev. nålevende etterkommere, ved å kontakte dem for å innlede dialog før forskningen eventuelt igangsettes. Dess nærmere levningene er nålevende etterkommere i slektskap eller tid, dess viktigere kan det være å kontakte etterkommerne¹.

27. Risiko for skade og belastning og 29. Fremtidige generasjoner

Begge punktene omhandler utilsiktede konsekvenser, og de er skrevet slik at de fremstår som delvis overlappende. Det bør vises tydeligere hva som er ulikheten mellom disse punktene.

27. Risiko for skade og belastning

I dette punktet, men også i andre punkter, er fokus på individet som forskes på. Individet representerer imidlertid ikke bare seg selv, men også en gruppe eller identitet personene tilhører. Utvalget mener at dette aspektet bør integreres tydeligere gjennom hele dokumentet.

¹ Se pkt. 3. «Respekt for etterkommere» i [Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger](#) (2014).

DEL C

30. Svakstilte og sårbare grupper og 31. Kulturelle og sosiale grupper

I forbindelse med disse punktene bør det sies noe om utilsiktede konsekvenser av forskning. Det er ikke alltid mulig for en forsker å forutse hvilke konsekvenser som kan komme ut av forskningen. Samtidig, dersom en forsker oppdager at dataene hen har produsert i ettertid brukes på en måte som skader, har forskeren ansvar for å si ifra om dette.

32. Kulturhistoriske kilder

Punktet er svært omfattende; det omhandler flere aspekter og nyanser ved begrepet «kulturhistoriske kilder», og det er vanskelig å få grep om hva som er hovedpoenget. På den ene siden handler punktet om kildene per se, altså helt konkret de arkeologiske gjenstandene, skjelettene, de historiske tekstene osv. På den andre siden er punktet fokusert om forskere og institusjoner som har ansvar for kildene. NESH er i dette punktet innom alle aktørene det er satt et overordnet søkelys på i retningslinjene: forskningsdeltakere, forskere og institusjoner. Dette er i utgangspunktet en styrke, men punktet går for fort frem slik at dette aspektet blir utydelig og punktet oppfattes å svinge i flere retninger.

Utvalget har diskutert hvorvidt pkt. 32 hører inn under DEL C: Grupper og institusjoner. Det er tydelig at de delene av pkt. 32 som handler om institusjoners ansvar for oppbevaring av kilder, passer inn under DEL C. Samtidig er det viktig å understreke at for mange forskere innen f.eks. historie og arkeologi, er det ikke et sterkt skille mellom kilder og mennesker i fortiden; kildene er rester etter menneskene og representerer slik sett mennesker. Dersom punktet forstås å også omfatte respekt for dem som kildene er levninger etter, menneskene i fortiden, kan punktet sies å handle om forskningsdeltagere og kunne slik vært plassert under DEL B. Denne forståelsen av pkt. 32 har noen overlappende poeng med pkt. 26 «Andres verdier og handlingsmotive», hvor forskning på historiske epoker og mennesker i fortiden tas opp. Samtidig ser utvalget at det er hensiktsmessig å samle de ulike nivåene/aspektene ved kulturminner/kulturhistoriske kilder ett sted i retningslinjene. For å gjøre retningslinjene mest mulig anvendelig og logisk for en forsker innen relevante fagfelt å finne frem i, er det trolig mest hensiktsmessig at punktet blir stående samlet og under DEL C. Utvalget mener derfor at punktet bør forbli der det er i strukturen, men at det med fordel kan omarbeides noe for å tydeliggjøre de ulike nivåene og inngangene. Vi har lagt inn våre forslag til omskrivninger under «Forslag til endringer i pkt. 32» lenger ned.

Natur(arv) påvirkes og defineres av mennesker og er en del av vår kultur. Naturarv nevnes i første avsnitt, men er ikke godt integrert i resten av teksten. Én måte å integrere naturarv bedre på i teksten, er å revurdere tittelen på punktet: «Kulturhistoriske kilder». Når begrepet er benyttet som tittel, definerer det hele punktet. Siden «kulturhistoriske kilder» ikke inkluderer alt det som pkt. 32 tar opp, f.eks. naturarv, er dette problematisk.

Innen de fleste relevante fagretninger benyttes oftere begrepet «kulturminner» enn «kulturhistoriske kilder». Når det er sagt, må det også bemerkes at Klima- og miljødepartementet i april 2020 la frem en ny stortingsmelding om kulturmiljøpolitikken ([Meld. St. 16 \(2019–2020\)](#)), hvor "kulturmiljø" innføres som en samlebetegnelse for "kulturminner, kulturmiljøer og landskap". Det antas derfor, til tross for uenigheter om begrepene i fagmiljøene, at «kulturminner» trolig er et begrep som er i ferd med å erstattes av «kulturmiljø».

Forslag til endringer i pkt. 32

Utvalget savner tydeliggjøring av institusjonenes ansvar i punktet og har i sitt forslag til endringer i teksten lagt inn institusjoner i kursivteksten.

Første avsnitt: Hovedpoenget med første avsnitt, at kunnskap om fortiden avhenger av forsvarlig behandling av kilder, er helt sentralt. Utvalget har foreslått noen endringer i setningsoppbygging og struktur, som vi mener bidrar til at poenget kommer tydeligere frem. Utvalget får ikke helt grep om hva som menes med vitenskapelig arv i setningen: «Kulturminner omfatter både kulturarv og naturarv, så vel som vitenskapelig arv (landskap, steder, minnesmerker, gjenstander, tekster, arkiv med mer)». Slik det står er parenteser knyttet til vitenskapelig arv, men dette er også eksempler på natur- og/eller kulturarv. Utvalget oppfatter derfor skillet mellom natur/kulturarv og vitenskapelig arv som et falskt skille. Utvalget mener at NESH enten bør utbrodere hva som skiller vitenskapelig arv fra natur/kulturarv eller ta vitenskapelig arv ut av teksten. Utvalget har tatt vitenskapelig arv ut i sitt forslag til omskrevet tekst under.

Andre avsnitt: Utvalget oppfatter at avsnittet handler om et annet nivå ved kulturhistoriske kilder enn det første avsnittet, nemlig institusjonenes ansvar for oppbevaring av kildemateriale. Vi foreslår at dette avsnittet flyttes ned som siste avsnitt, og at det legges inn en setning som en overgang, for å klargjøre at avsnittet skal handle om et annet nivå enn de to første avsnittene. Samtidig foreslår vi at det formidles tydeligere om årsaken til oppbevaring av kilder er viktig, og om sammenhengen mellom hva kildene handler om (mennesker i fortiden) og hvorfor vi skal oppbevare kilder (sikre fremtidens generasjoner en mulighet til å skrive sin egen historie).

Siste avsnitt: Dette er et godt avsnitt. Utvalget synes det er veldig bra at momenter knyttet til ødeleggelse, ulovlig handel med og materiale uten kjent proveniens er gjort tydeligere. Setningen: «Verdien ved forskningen må veies opp mot hvor mye av materialet som ødelegges eller endres» er den mest etisk problematiske i dette avsnittet. For hvordan og hvem skal bestemme hva som gjør at «verdien av forskning» er viktig nok til at materialet kan ødelegges/endres? Vi har lagt inn en setning etter denne, som poengterer at institusjonene og forskerne har et særskilt ansvar her. Vi foreslår også å endre fra «Forskning som ødelegger...» til «Forskning som forringer...», fordi ordet «ødelegge» gir inntrykk av intensjonell ødeleggelse. For en bedre og mer logisk oppbygd struktur av pkt. 32, foreslår utvalget at det siste avsnittet flyttes opp som avsnitt to.

Endringer lagt inn i pkt. 32

32. Kulturhistoriske kilder

Kunnskap om fortiden er viktig for nåtiden og framtiden. Institusjoner og forskere skal behandle alle former for kulturhistoriske kilder på forsvarlig vis.

Kulturminner er kilder til kunnskap om mennesker som har levd før oss og omfatter både kulturarv og naturarv. Forskning på tidligere kulturer og historiske epoker er avhengig av at kilder og kunnskap om fortiden behandles på forsvarlig vis. Forskning på menneskelige levninger gir særlige etiske utfordringer.

Forskning som forringer kildemateriale, reiser egne etiske dilemmaer. Verdien ved forskningen må veies opp mot hvor mye av materialet som forringes eller endres. I slike avveininger har

forskere og forskningsinstitusjoner et særskilt ansvar, og må ikke bidra til plyndring, tyveri eller ulovlig omsetning av kulturminner. Forskere, museer og forskningsinstitusjoner må utvise aktsomhet og kun tilegne seg kulturminner og kulturhistorisk kildemateriale som er framkommet på en åpen, redelig og etterprøvbar måte. Dersom opphavet er omstridt, ukjent eller uklart, bør forskere vurdere og avklare forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) for at forskningen skal være etisk forsvarlig. Ved eventuell forskning på slikt materiale må forskere og forskningsinstitusjoner gi en forskningsetisk begrunnelse og bidra til åpenhet omkring proveniens.

Institusjoner har et særskilt ansvar for at kilder og kunnskap om fortiden behandles og oppbevares på forsvarlig vis. Bevaring av kilder i arkiv, bibliotek og museer er en forutsetning for muligheten til å forske på egen og andres historie og for å sikre framtidige generasjoners mulighet til å ha en fortid. I forskning kan perspektiver og interesser skifte fra generasjon til generasjon, og vårt samfunn har ansvar for å sikre dokumentasjon om vår samtid så det finnes et utgangspunkt for senere forskning og granskning.

Skjelettutvalget ønsker NESH lykke til med ferdigstilling av reviderte retningslinjer og bistår gjerne med videre presiseringer dersom det er behov for det.

Med vennlig hilsen

Nils Anfinset
Utvalgsleder

Lene Os Johannessen
Sekretariatsleder